

ANADOLU YAZI DİLİNİN TARİHİ GELİŞMESİNDE BEYLİKLER DEVRİ TÜRKÇESİNİN YERİ

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay.:629, Ankara 1995

XI. yüzyıldan sonra Anadolu bölgesinde kurulup gelişmiş olan ve günümüze kadar süregelen Türk yazı dilini, taşıdıkları değişik dil karakteri bakımından birbirinden farklı üç ana döneme ayırmak mümkündür. Bunlar genel çizgileri ile *Eski Anadolu Türkçesi*, *Klâsik Osmanlı Türkçesi* ve *Türkiye Türkçesi* diye adlandırılan dönemlerdir. Bu dönemlerden her birini, kendi iç yapılarında meydana gelen basamaklanmalar ve birbirleri ile olan bağlantıları açısından bazı alt bölümlere ayırmak da mümkündür. Klâsik Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte, genellikle *Yeni Osmanlıca* diye adlandırdığımız ve 1839 Tanzimat döneminden 1908 Millî Edebiyat dönemine kadar uzanan bir ara geçiş döneminin bulunması gibi. Böyle bir ayırım, hiç şüphe yok ki, Eski Anadolu Türkçesi için de söz konusudur. XII. yüzyıl ortalarından XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen Eski Anadolu Türkçesini, Anadolu bölgesinin geçirdiği siyasî ve sosyal gelişmelere paralel olarak, kendi içinde üç alt bölüme ayırabiliyoruz. Bunlar sırası ile: 1. Selçuklu Devri Türkçesi, 2. Beylikler Devri Türkçesi ve 3. Klâsik Osmanlı Türkçesine nazaran dil yapısı bakımından olduğu kadar, Türkçenin olgun bir yazı dili hâline geçişini sağlayan tarihî ve sosyal şartların ortaya koyduğu sonuçlar bakımından da müstesna bir yer tutar. Şimdi konuya biraz daha yakından eğilerek fakat dilin yapısına ait ayrıntıya girmeden, bu devir Türkçesinin, Anadolu yazı dilinin tarihî gelişmesindeki yerini ana çizgileri ile belirtmeye çalışalım.

Beylikler Devri Türkçesi ve Özellikleri

Bilindiği üzere, Anadolu siyasî tarihinde, Selçuklu Devletinin yıkılıp parçalanmasından başlayarak, Osmanlı Beyliği'nin öteki beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet hâline geçişine kadar uzanan dönem, "Beylikler Devri" diye adlandırılmaktadır. XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl başlarına kadar uzanan bu dönem, dil tarihimizde, şimdiye kadar Eski Anadolu Türkçesinin bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte, müstakil bir adla adlandırılmış ve üzerinde yeterince de durulmuş değildir. Halbuki, Anadolu bölgesi VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar uzanan ve genellikle ayrı bölgelerde tek bir kol hâlinde ilerleyen eski Türk yazı dilinden ayrılmış yepyeni karakterde, müstakil bir yazı dilinin kuruluşunu doğrudan doğruya Beylikler Devri Türkçesine borçludur. Gerçi 1077 yılından başlayarak siyasî varlığını XIII. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Arapça ve Farsçanın hâkimiyetine rağmen, bir dereceye kadar Türkçe de varlığını duyurmuş bulunuyordu. Dinî-destanî nitelikleri kahramanlık hikâyeleri ile, çeşitli mev'iza kitaplarının ve tasavvufî esasları halk arasında yaymak üzere kaleme alınmış manzum ve mensur bazı eserlerin Türkçe olması bu durumu doğrulayan örneklerdir. Bunlara, sözlü geleneğe bağlı halk edebiyatı ürünlerini de katabiliriz.

Ayrıca, Fuad Köprülü'nün öncülük ettiği çalışmalarla Orta Asya ile Anadolu arasındaki edebî ve kültürel bağlantıların ortaya konması,¹ daha sonra elde edilen yeni dil malzemesine dayanılarak, Anadolu yazı dilinin başlangıcının daha gerilere doğru götürülebilmesi,² hatta, Selçuklu Devri Türkçesi ile Eski Türk yazı dili arasında yalnız edebî ve kültürel gelenek bakımından değil, dilin yapısı bakımından da bazı bağlantıların ortaya konabilmiş olması,³ elbette Selçuklu Türkçesi lehine kaydedilebilecek hususlardır. Ancak, bütün bu gelişmelere ve yerli bir edebiyata başlangıç olabilecek örnekler rağmen, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki Selçuklu Anadolu'sunda, henüz resmî dil Türkçe değildir. Din ve medrese dili olarak Arapça, edebiyat dili ve dîvan dili olarak da Farsça yerleşmiş bulunmaktadır. XIII. yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinde İslâm kültürünün güçlendiği, medreselerin açıldığı, hükümdarlar adına Arapça ve Farsça eserlerin yazıldığı, bu faaliyetin XIII. yüzyılda altın devrine ulaştığı bilinmektedir. Ayrıca, Selçuklu sultanlarının, Abbasî halifeleri, Eyyubî ve Memlûkler ile yaptıkları yazışmalarda, Arapçayı hâkim kıldıkları, kitabeler ve vakfiyelerle tevsik edilmiştir. Edebî eserlerde Farsçaya gösterilen büyük rağbet dışında, Arapça bilmeyen vezir Sâhib Fahreddîn Ali'nin, H. 657'den sonra dîvan muamelâtını Arapçadan Farsçaya çevirttiği yolundaki tarihî kayıtlar da⁴ bu gerçeği ortaya koyan örneklerdir.

Selçuklu devletinin yıkıntısı üzerine kurulmuş olan *Anadolu Beylikleri Devri* ise, doğrudan doğruya Türkçeye dayalı yerli ve millî bir yazı diline geçiş devridir. Selçuklu Anadolu'sundaki, yalnız halka yararlı olacak eserleri Türkçe yazma eğilimine karşı, bu devirde Türkçeyi bütünü ile ve şuurulu olarak bir yazı dili hâline getirme hedefi ağır basmış bulunmaktadır. O hâlde :

1- Beylikler Devri Türkçesinin ana özelliklerinden biri Farsça ve Arapçaya karşı Türkçeyi hâkim kılmaya mücadelesinde toplanmaktadır. Gerçi, Oğuzca daha konuşma dilinden yazı diline geçme mücadelesinin başlangıcında olduğundan, İslâm kültürünün gerektirdiği yüksek seviyedeki ihtiyaçları bütün yönleri ile karşılayabilecek durumda değildir. Bu yüzden tâ Mevlânâ ve Sultan Veled'den başlayarak Sinan Paşa, Sarıca Kemal ve Fuzulî'ye kadar uzanan ve yer yer Türkçenin yetersizliğinden söz eden yakınmalar Âşık Paşa, Hoca Mes'ûd ve Devletoğlu Yûsuf gibi Beylikler Devri şâir ve ediplerinde de göze çarpar olmuştur. Ancak, bu durumlar yakınma olmaktan ileriye geçememiş; bir alışkanlığın ifâdesi olarak Türkçenin yetersizliğinden söz eden şâir ve edipler bile büyük çapta, dolgun Türkçe eserler verebilmişlerdir. Âşık Paşa'nın *Garipnâme* 'si, Hoca

¹ Bu konuda bk. "Gaznevî'ler Devrinde Türk Şiiri", *Edebiyat Fakültesi Mecm.* VII/2 (1924), s. 81-83; "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış", *Yeni Türk Mecm.* S. 4 (1933), s. 277 ve ö.; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 260; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, ikinci baskı, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı 1966, XII+375 s.

² Bk. Ertaylan, İsmail Hikmet, "VII H./XIII. M. Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yadigarı: Behcetü'l-ḥadâik fi Mev'izeti'l-ḥalâik", *TDED* III/3-4 (İstanbul 1949), s. 274-293; Buluç, Sadettin, "Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behcetü'l-ḥadâik", *TDED* VI (İstanbul 1955), s. 119-131; Canpolat, Mustafa, "Behcetü'l-ḥadâik'in Dili Üzerine," *TDAY*. 1967 (Ankara 1968), s. 169.

³ Bk. Mansuroğlu, Mecdud, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi," *TDED* IV/3 (İstanbul 1951), s. 215-229; Arat, Reşid Rahmetî, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair," *V. Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Tebliğler)* Ankara 1960, s. 225-232; Korkmaz, Zeynep, Şadru'd-din Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi*, Ank. Üniv. DTCF. yay., Ankara 1973, s. 4-57, §§ 5-18: Anadolu'nun Orta Asya ile olan Dil Bağlantısı.

⁴ Bk. Köprülü, Fuad, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış," s. 278.

Mes'ûd'un *Süheyl ü Nevbahâr* 'ı Gülşehri'nin *Mantıku'ut-tayr* 'ı, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîd-nâme* 'si ve *Kadı Burhaneddin Dîvânı* bu durumu ortaya koyan canlı örneklerdir. Anadolu'nun en batı kesimlerinden başlayarak tâ Erzurum'a kadar uzanan bölgelerde ve Menteseoğulları, İnançoğulları, Aydınogulları, Saruhanogulları, Osmanogulları, Germiyanogulları Karamanogulları, Hamitogulları, İsfendiyarogulları vb.'ye ait yerlerde telif ve tercüme yolu ile dinî, tarihî, edebî, felsefî, ilmî nitelikte yüzlerce eserin meydana getirilmiş olması,⁵ Türkçenin bu mücâdeleden başarı ile çıktığını ortaya koyan şaşmaz delillerdir. Bu durumla ilgili olarak elimizde bazı tarihî kayıtlar da vardır. Yazıcızâde Ali, İbn Bîbî'den çevirdiği *Târih-i Âl-i Selçuk*'unda Karamanoglu Mehmed Bey'in Konya'yı zaptından ve Cimri'yi saltanat tahtına geçirdikten sonra, Türk dili için verdiği: "şimden girü hiç kimesne kapuda ve divânda ve mecâlis ve seyrânda Türkî dilinden gayri dil söylemeye"⁶ şeklindeki buyruk hepimizin malûmudur. Her ne kadar bu buyruğun mahiyeti ve kaynağı hakkında bâzı tartışmalar yapılagelmiş ise de, Karamanoglu Mehmed Bey'in dışında, Aydınoglu Mehmed, Umur ve İsâ Beyler ile, Saruhanoglu İshak Bey'in Germiyanoglu Süleyman Şâh'ın, Candaroglu İsfendiyar Bey'in ve daha başkalarının tutumları da yine ferman ve buyrukların ötesinde, Türkçeyi hâkim kılma gayretine tercüman olan şuurlu tutumlardır.

2- Yukarıdaki açıklamalar da gösteriyor ki, Anadolu Beylikleri devrinde Türkçenin Farsça ve Arapça ile olan mücâdelesinde hâkim duruma geçebilmesi, bu dilin, tarihî gelişme ve kendisini benimsetme şartları dışında, büyük çapta beyliklerin başında bulunan ve o yüzyıl Anadolu'nun siyasi ve sosyal temsilciliklerini yapan Oğuz ve Türkmen beylerinin rolleri ile gerçekleşebilmiştir. Selçuklu Devletinin Moğol baskısı ile zayıflaması üzerine, buldukları bölgelerde kendi adlarına hüküm sürmeye başlayan Türkmen beylerinin Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmemeleri, millî geleneklerine ve kendi bölge ağızlarına verdikleri değer, ilim adamlarını, şâir ve edipleri korumak bakımından gösterdikleri duyarlık, Türk dili ve edebiyatı için hızla verimli bir devrenin başlamasına yol açmıştır. Zamanlarının çoğunu memleket elde etmek için yaptıkları savaşlar ve siyasi mücâdele ile geçiren Anadolu beylerinin, bu siyasi gürültüler arasında bile, ilim ve edebiyat hareketlerini teşvik etmeleri,⁷ hele bazı hükümdar ve beylerin Arapça ve Farsçayı iyi bildikleri hâlde islâmî ilimler geleneğine aykırı olarak Türkçe yazmayı tercih etmeleri, üzerinde özellikle durulmaya değer. İşte *Kadı Burhaneddin* bunlardan biridir. Kaynakların verdikleri bilgilere göre, o, seferlerindeki eğlence meclislerinde bile ilmî mübahaseler yaptırır, haftanın üç gününde ilmî ve edebî sohbetler tertipleirdi.⁸ Böylece Selçuklu Devrinin sayılı üçbeş eserine karşı, Beylikler Devrinde

⁵ Bk. Yinanç, Mükrimin Halil, *Düsturnâme-i Enverî* yay. I. C., İstanbul 1930, Medhal s. 16; Köprülü, Fuad, Not 4'te göst. e. s. 281-292; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, TTK. yay. Seri: VIII, no 2, Ankara 1937, s. 80 ve ö.; ikinci baskı TTK. Ankara 1969, s. 209-223; Wittek, Paul (çev. Gökyay, Orhan Şaik), *Menteşe Beyliği*, TTK. yay. no: 1, Ankara 1944, s. 115-117; Akın, Himmet, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ank.Üniv. DTCF. yay. İstanbul 1946, s. XI-XXI; Olcay, Selâhaddin, *Ebu'l-Leyş Semerkandri, Tezkiretü'l-Evliya* (Tecümesi), Ank. Üniv. DTCF. yay. 1965, s. 2, not 2; Korkmaz, Zeynep not 3'te göst. e., s. 61-66; Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan-Oğulları Tarihi*, Atatürk Üniv. Edeb. Fak. yay. Ankara 1974, s. 121-134.

⁶ Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., R. 1391, yp. 404b-15.

⁷ Daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, not 5'te göst. e., s. 79, 80, ikinci baskı s. 217, 218; Wittek, Paul, not 5'te göst. s. 65, 66, 115.

⁸ Bk. Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ank. Üniv. DTCF. yay. Ankara 1970, s. 167.

telif ve tercüme yüzlerce eser meydana getirilebilmiştir. Bizce, Oğuz Türkçesinin Anadolu bölgesinde müstakil bir yazı dili hâlinde kurulabilmesinin asıl sırrı öncelikle Anadolu beylerinin millî ruha bağlı bu sosyal ve kültürel öncülüğünde saklı bulunmaktadır.

3- Son araştırmalar ve *Behcetü'l-ḥadâk fi Mev'izet'il-ḥalâik* tipindeki eserler bir dereceye kadar ortaya koymuştur ki, Anadolu Türkçesi, XIII. yüzyıl sonlarından önceye rastlayan başlangıç döneminde, Oğuzca özellikler yanında azçok Orta-Asya yazı dilinden gelen özellikleri de içine alan *karişık* bir dil yapısındadır. Fakat XIII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'nun yeni Oğuz göçleri ile tazelenmiş olması, Oğuzcayı bu bölgede daha güçlü bir duruma getirmiştir. Bu durumun tabii bir sonucu olarak da, Oğuzcaya dayalı müstakil bir yazı dilinin kurulabilmesi için, bu dönemde Türkçe yalnız Arapça ve Farsça ile mücadele etmekte kalmamış; aynı zamanda Orta-Asya yazı dilinin kalıntılarını sürdüren ve "olga bolga dili" diye adlandırılan⁹ geçiş devri niteliğindeki bu karişık dile de karşı koymuştur. Bu sebeple Beylikler Devri, dilin fonetik ve morfoloji yapısı bakımından, artık Orta-Asya yazı dili kalıntılarından temizlendiği bir devir olarak da kabul edilmelidir.

4- Yukarıdaki gelişmelerin tabii bir sonucu olarak, Oğuzca ilk defa bir yazı dili olarak tarih sahnesine çıkmış bulunmaktadır. Gerçi tâ İslâmluk öncesi Eski Türkçe döneminden başlayarak Karahanlı ve Harezmi devrine kadar uzanan bazı eserlerde yer yer Oğuzcanın izlerine rastlanmaktadır. Ancak Oğuz lehçesi, Orta-Asya yazı dilinin kalıntılarında da temizlenmiş olarak müstakil bir yazı dili durumuna geçebilmek için en elverişli şartları, araştırmaların bu günkü durumuna göre ancak Beylikler Devri Anadolu'sunda bulabilmektedir.

5- Beylikler Devri Türkçesi konuşma dilinin yazı diline aktarılması yolu ile kurulmuş olduğundan, *varıdı, yoğıdı, olurısa, oynaduriken, açın öldi, ayağın turdı, karañulık, dinçliğum, dükeli, düün, tam, tavar, viribidiler, eydivireyin, diñlenevüz, geñezdürür* örneklerinde görüldüğü üzere bu devir Türkçesinde konuşma dili ile yazı dili arasında genel bir paralellik gözlenmektedir. Ayrıca, yazıda hareke sistemine dayanan Arap-Fars imlâ geleneği yanında, hurûf-ı imlâ sistemine dayanan eski Türk imlâ geleneği de azçok yan yana yürüdüğünden ve daha klişeleşmiş itibarî imlâ da teşekkül etmemiş olduğundan, Arap alfabesinin müsaadesi nisbetinde, imlâ ile dilin fonetik yapısı arasında da bir bağlantı göze çarpmaktadır. Bu durum Türk dili ile ilgili bazı konuların ve problemlerin aydınlatılması bakımından Beylikler Devri Türkçesini fevkalâde elverişli duruma getirmiştir.

6- Yine konuşma dilinden yazı diline geçişin ve dil yapısının genellikle Oğuz lehçesine dayanışının bir sonucu olarak, Beylikler Devri Türkçesinde daha önceki dönemde rastlanmayan yeni ek ve şekiller ortaya çıkmıştır: *yiyesi bişürmek, gidesi degül, koyup varası olursavuz, görüserven, irdükçe, olıcak, olıcağaz, bilmezüz, alurvan, uğrayavuz, seyran ediyorur, añlayuban, añlayubanı, içübenin, varıyoruma 'gitme', isteyü kodı, çekini gördi* vb. örneklerde görülen bu yeni ek ve şekiller, Eski Anadolu Türkçesine kendine has bir dil yapısı kazandırmıştır. Her beyliğin hâkim olduğu bölgedeki konuşma dilinin aynı zamanda bir yazı dili niteliği kazanabilmiş olması, yazı dilinde bölgeler arası bazı ağız ayrıklarını doğurmuş olmakla birlikte, Anadolu'da Kastamonu, Ankara, Sinop,

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, Zeynep, not 3'te göst., e., s. 16-24.

Kütahya, Tire, Peçin (Milas), Gülşehir, Kırşehir, Amasya gibi yeni kültür merkezlerinin doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla de daha olgun bir yazı diline geçiş şartları bakımından zengin bir dil malzemesi hazırlamıştır. Bu zengin dil malzemesi sayesinde bu gün Beylikler Devri Türkçesi ile Anadolu Ağızları arasında da sağlam bir köprü kurabilmekteyiz.

7- Beylikler Devri Türkçesi kelime hazînesi bakımından Eski Türk yazı dilinden gelen arkaik şekillerle Oğuzcadan gelen şekilleri kaynaştırma suretiyle yeni bir ilim ve edebiyat dilini besleyebilecek kelime malzemesini de ortaya koymuş bulunmaktadır. Gerçi bağlı bulunduğu islâmî kültür alanının gerektirdiği yeni kavramlar, dinî, edebî ve kültürel münasebetlerin sebep olduğu kelime alışverişleri ve büyük çaptaki tercüme faaliyeti Beylikler Devri Türkçesine Arapça ve Farsça kelimelerin de girmesine yol açmış ise de, bunların sayısı bir sonraki dönemin klâsik Osmanlıcasına nazaran oldukça azdır. Dil genel durumu itibariyle çeşitli kelime oyunlarından, uzun ve ağızlı ifadelerden uzak, Türkçeyi hâkim kılan sade bir üslup yapısındadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Beylikler Devri Türkçesi, yukarıda özet olarak vermeye çalıştığımız bütün bu vasıfları ile, Anadolu'da yepyeni hüviyette bir yazı ve kültür dilinin gelişmesini kolaylaştıracak birçok ön şartları hazırlamış bulunmaktadır. Yalnız Osmanlı Devleti'nin imparatorluk temellerinin atılması ile birlikte yeni şartlara bağlı olarak yepyeni bir hüviyetle gelişmiş olan Osmanlı Türkçesi, dili estetik ve semantik yönden güçlendirilip geliştirirken Türkçe unsurlar yönünden oldukça zayıflatmış ise de, inişli çıkışlı dalgalanmalarla bu güne kadar uzanagelmış olan yazı dilimizin kuruluş ve gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin büyük payı olmuştur.

VII. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara 1981, s. 583-589.